

ПРОБЛЕМА ПОШИРЕННЯ ІСЛАМСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ, ЕКСТРЕМІЗМУ ТА ТЕРОРИЗМУ: МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ*

У статті комплексно аналізується проблема поширення ісламського фундаменталізму та екстремізму, а також її можливі наслідки для України. Досліджуються основні причини зростання популярності радикальної ісламістської ідеології в мусульманських країнах, а також вплив ісламського фактору на сучасну політичну ситуацію в Європі. Надано аналіз ісламської умми України та рекомендації щодо запобігання поширення «жорстких» форм ісламу серед мусульманського населення нашої країни.

В останні десятиліття ХХ та на початку ХХІ століть на політичну обстановку у світі все сильніше почало впливати поширення ісламського фундаменталізму й екстремізму, а також пов'язана із цим терористична загроза. Процес так званого «відродження» ісламу вплинув на політичну орієнтацію країн, що мали значні ісламські громади, істотно посиливши роль ісламського фактору в процесі формування й проведення зовнішньої та внутрішньої політики мусульманських держав, більш чітко виявивши протиріччя між ісламськими країнами, значно розширивши рамки конфліктного потенціалу близькосхідного регіону.

Після трагічних подій 11 вересня 2001 р. у США, проблема ісламського екстремізму отримала зовсім нове звучання, залишивши географічні рамки Близького Сходу і ставши основним ускладнюючим аспектом у відносинах між мусульманськими країнами і розвиненими країнами Заходу, а також отримавши статус глобальної проблеми сучасної системи міжнародної безпеки.

---

* Захарченко А.М. Проблема поширення ісламського фундаменталізму, екстремізму та тероризму: можливі наслідки для України // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. — 2008. — № 8 (64). — С. 51–62.

Вона відіграє все більш помітну роль у сучасному світі, активно впливаючи на міжнародні відносини, а також політику, економіку та геополітичні інтереси усіх великих держав. Таким чином, зростаючий вплив ісламського фактору на регіональні та глобальні процеси є однією з найактуальніших проблем, які на даний час Україна має враховувати в процесі реалізації своєї внутрішньої та зовнішньополітичної стратегії.

За останні роки опубліковано чимало праць, присвячених проблемі ісламського радикалізму та його впливу на регіональні та світові процеси. Дослідження з цієї проблеми знайшли гідне відображення у працях таких зарубіжних авторів, як М. Гарфінкел [15], Дж. Еспозіто [14], Б. Лоуренс [17], Б. Льюїс [16], К. Мосс [18], Р. Паз [19], Д. Пайпс [20], Б. Рубін [21] та інших, а також в роботах російських учених, зокрема В.Я. Білокриницького [1], А.Б. Борисова [3], Ю.З. Григор'єва [4], Р.Г. Ланди [7, 8], З.І. Левіна [9], А.Д. Нечитайло [10], К.І. Полякова [11], Ю.Л. Тегіна [12]. Суттєвий внесок у дослідження ісламського чинника в Україні внесли українські вчені О. В. Богомолів [2, 6], В. Григор'янс [5], В.І. Швед [13], С.І. Данилов, І.М. Семиволос і Г.М. Яворська [6]. Тим не менш, у працях вітчизняних авторів суттєві аспекти зазначеної проблеми висвітлені недостатньо. Так, практично відсутні спроби оцінити сучасний рівень поширення радикальних форм ісламу серед мусульманського населення України. Залишається несистематизованою низка концептуальних та практичних питань, пов'язаних із протидією цій загрозі на державному рівні.

Отже з позиції наведеного обґрунтування та стану розробки зазначеної проблеми метою статті є надання практичних рекомендацій щодо формування позиції України по відношенню до проблеми ісламського фундаменталізму та екстремізму у сферах внутрішньої та зовнішньої політики.

Задля реалізації поставленої мети у статті вирішуються наступні завдання:

— надається характеристика основних форм політичного ісламу, представлено диференційований підхід до проблем ісламського фундаменталізму, ісламо-екстремізму та ісламістського тероризму;

— аналізуються основні причини поширення радикальної ісламістської ідеології у країнах Близького Сходу, серед яких ви-

діляються внутрішні проблеми розвитку держав регіону та роль зовнішнього чинника;

— досліджується вплив ісламського фактору на сучасну політичну ситуацію на європейському континенті, визначаються передумови поширення ідей радикального ісламу в європейських країнах, особливості діяльності ісламських екстремістів в цьому регіоні, а також пов'язані з цим ризики;

— представлений аналіз мусульманської громади в Україні, визначаються основні фактори, що можуть зумовити поширення популярності «жорстких» форм ісламу серед мусульманського населення нашої країни, та рекомендації щодо протидії цьому.

Визначення ключових понять

Сьогодні іслам усе більше перетворюється у зручний засіб досягнення конкретних політичних цілей, обумовлених не релігійними цінностями, а інтересами політичної боротьби як усередині мусульманських країн, так і на регіональному й глобальному рівнях. Політичний іслам, будучи відображенням у політичній практиці ісламського фундаменталізму, може бути поміркованим і радикальним, тобто може виявляти себе цілком стримано і, навпаки, переходити у форми екстремізму й тероризму. У зв'язку з цим, принципово важливою є чітка диференціація між такими явищами як ісламський фундаменталізм та ісламський екстремізм.

Ісламський фундаменталізм — сукупність напрямків мусульманської громадської думки, спрямованих на зміцнення віри у фундаментальні основи ісламу, неухильне виконання норм Корана й шаріату, введення традиційних мусульманських постулатів у якості обов'язкових норм сучасного життя.

Переважно, фундаменталісти — це мирні люди, які поважають закон і порядок, відкидають насильство й терор, і є цілковито відданими захисту традицій ісламу. З позицій Корана і сунни, вони засуджують неприйнятні факти світського життя, а також офіційних служителів релігії як таких, що «відхилилися від праведного шляху». Помірковані фундаменталісти відстоюють релігійну, етнонаціональну та соціокультурну ідентичність мусульман переважно мирними засобами, підключаючи до своєї діяльності

державні механізми, уміло використовуючи масові політичні й громадські організації, а також активність мусульманських інтелектуалів і служителів культу [9, с. 36].

Стосовно прихильників ісламського екстремізму (або ісламо-екстремізму), то їхньої основною метою є досягнення не релігійних, а політичних цілей. Вони виступають під прапором загальної радикальної ідеології, стрижневою установкою якої є боротьба за розповсюдження ісламу у їхньому власному розумінні та інтерпретації. На відміну від поміркованих фундаменталістів, екстремісти вибудовують лінію на насильницьку ісламізацію із застосуванням різноманітних проявів войовничого ісламу — від політичного екстремізму до озброєного насильства. Найрадикальнішою формою ісламо-екстремізму є ісламістський тероризм [10, с. 44].

Найбільш поширеним проявом ісламо-екстремізму є застосування крайніх методів в ідеології, політичній і суспільній практиці ісламістських організацій, що виходять, як правило, за рамки існуючого в тих чи інших країнах законодавства і несуть в собі загрозу національній безпеці. Сьогодні особливу увагу світової громадськості привертає ціла низка екстремістських організацій ісламістського спрямування — «Аль-Каїда», ХАМАС, «Хизбалла», «Брати-мусульмани», «Ісламський джихад» та інші.

Слід підкреслити, що вищезазначені угруповання являють собою реальну загрозу суспільно-політичній стабільності не тільки Близького Сходу, але й інших регіонів світу, адже щорічно, попри зусилля поліції, спецслужб та Інтерполу, від терористичних актів ісламістських бойовиків гинуть тисячі людей у різних країнах. Захоплення іноземних заручників, терористичні акти за межами мусульманського світу, а також спроби ісламських екстремістських кіл отримати зброю масового ураження торкається інтересів національної безпеки всіх держав світу, у тому числі і України.

Основні причини поширення радикальної ісламістської ідеології

Однією з головних причин поширення популярності ідей ісламо-екстремізму та посилення його впливу на процеси, що проходять у мусульманських країнах Близького Сходу, залишається сукупність внутрішніх проблем, а саме: збереження в більшості

країн регіону авторитарних режимів, а також швидке зростання населення близькосхідних країн в умовах хронічного відставання темпів економічного й соціального розвитку та подальшого погіршення положення широких народних мас. В цьому контексті, ісламський фундаменталізм являє собою нове «повернення до першоджерел», викликане хворобливою трансформацією структур мусульманського суспільства під час його нелегкого пристосування до вимог модернізації господарських механізмів і глобалізації світових економічних зв'язків, а також «вестернізацією» побуту та соціальних зв'язків між людьми, що підриває традиційну монополію ісламу [4, с.123].

Водночас, на внутрішні протиріччя в арабському світі накладаються проблеми зовнішнього характеру, пов'язані з економічною, політичною та культурною експансією Заходу по відношенню до арабських країн, а також геополітичним суперництвом різних держав чи груп держав за домінування в цьому регіоні земної кулі. Перманентні спроби з боку зовнішніх сил впливати на політичні, ідеологічні процеси та спосіб життя населення в близькосхідних країнах із метою їх якнайшвидшої адаптації до західних стандартів, а також нездатність місцевих режимів подолати численні внутрішні труднощі і протистояти втручанням західних держав у політичні процеси в регіоні, залишається однією з головних причин посилення впливу в регіоні ісламського фундаменталізму та екстремістських ідей [7, с.29]. Серйозне підґрунтя для поширення радикальних ідей й активізації ісламістів, безумовно, створює напружена ситуація навколо Іраку, неврегульованість арабсько-ізраїльського конфлікту, а також інші невирішені проблеми безпеки близькосхідного регіону.

Ісламський фактор в Європі

Якщо кінець ХХ століття пройшов під знаком посилення політичної активності радикальних ісламістів у головних центрах мусульманського світу, таких як Іран, арабські країни Перської затоки, Алжир, Єгипет, Пакистан та ін., то на сучасному етапі політична активність ісламістів переміщається у такі регіони планети, де мусульмани традиційно не склали більшості. Особливий інтерес у цьому відношенні представляє Європа, де,

на думку багатьох експертів, мусульманська умма вже досягла тієї критичної маси, за якою починається її безпосередній вплив як на внутрішню, так і зовнішню політику європейських країн.

Сьогодні без врахування ісламського фактору неможливий скільки-небудь серйозний прогноз подальшого розвитку європейського континенту. З моменту закінчення Другої світової війни по сьогоднішній день ісламське населення тут зросло більш ніж у 50 разів. За різними даними, сьогодні в Європі нараховують 15-20 мільйонів мусульман. Однак, беручи до уваги мільйони нелегальних іммігрантів-мусульман, які приїхали в Європу в пошуках кращого життя, визначення точної кількості мусульман на європейському континенті представляється дуже складним. Слід окремо зазначити, що швидке зростання мусульманського населення Європи відбувається не тільки через значну кількість мігрантів з арабських країн, але і через велике число європейців, насамперед з інтелектуальної та наукової еліти, що обирають для себе іслам. За деякими прогнозами, до 2040 року третина населення Європи будуть мусульманами [16, с.51].

Політики більшості європейських партій, особливо в районах сильної концентрації арабсько-мусульманських іммігрантів, включають інтереси цих громадян у свої передвиборні програми. Причому, враховуються як внутрішні їхні інтереси — у сфері освіти, релігії та соціального забезпечення, так і зовнішні — відносно з арабським, мусульманським світом.

Водночас, теракти 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку і в березні 2003 р. в Мадриді значно посилили антиісламські настрої на європейському континенті. Є певні радикальні кола, що бачать єдиний шлях стримування зміцнення позицій мусульман у Європі в жорсткому відношенні до представників даного «чужорідного» віросповідання. Не рідкими є випадки зіткнень на етнічній основі з корінним населенням. До того ж, мусульмани в Європі зустрічаються з численними соціально-економічними проблемами, серед яких центральне місце посідає безробіття.

Все це прокує поширення ісламо-екстремістської ідеології на європейському континенті. На сьогоднішній день ісламські фундаменталістські організації й угруповання створили велику мережу своїх представництв у країнах Європи. Під вівіскою громадських організацій, комерційних фірм і т. п. вони розгорнули

активну діяльність по вербуванню нових членів, ідеологічній обробці мусульманської діаспори, проводять різного роду пропагандистські кампанії на підтримку своїх прихильників у різних державах [19, с.28].

Слід особливо підкреслити, що найчастіше мусульмани Західної Європи є куди більш радикальними й непримиренними, ніж ісламісти на їхній історичній батьківщині. Проблема полягає в тому, що, на відміну від своїх рідних країн, де вони знаходяться у підпіллі, в Європі ісламісти мають можливість діяти відкрито, відповідно до європейських демократичних процедур. Наприклад, турки в Європі можуть вільно висловлювати свої політичні погляди, навіть екстремістські чи ісламістські [15, с.18]. У Туреччині ж їм би це не вдалося, тому що багато радикалів там знаходяться поза законом. Керівництво деяких арабських держав, зокрема, Єгипту й Алжиру, неодноразово зверталось до західноєвропейських країн із проханням заборонити діяльність екстремістів, однак, безрезультатно. Іммігранти з арабських держав створюють впливові мусульманські лобі в європейських країнах. Не маючи практично ніяких демократичних прав і свобод у себе на батьківщині, в Європі вони прагнуть схилити уряди до підтримки тих режимів, які вони залишили, а також арабської й палестинської сторони в близькосхідному конфлікті.

Таким чином, враховуючи географічну наближеність України до Західної Європи, а також чітку зовнішньополітичну орієнтацію, спрямовану на вступ нашої держави до європейської спільноти в якості її повноцінного учасника, вироблення виваженої позиції України щодо поширення радикального ісламу на європейському континенті, а також підтримка усіх загальноєвропейських ініціатив, спрямованих на боротьбу з цією негативною тенденцією, набуває особливого значення.

Ісламська умма України: визначення факторів загрози поширення ісламо-екстремістської ідеології

Для України, де нині проживає вже досить значна, порівняно з іншими релігійними меншинами, кількість мусульман, проблема запобігання зростанню ісламського екстремізму, набуває особливого значення.

Згідно з результатами перепису населення 2001 року, чисельність мусульман за походженням в Україні складає 436 тис. чол., що дорівнює 0,9 % населення країни. Таким чином, частка мусульман у нашій країні наближається до загальної західноєвропейської, де в середньому вона перевищує 1 %. Більш того, у виступах ісламських діячів та інших зацікавлених осіб, зазвичай згадується кількість українських мусульман, що набагато перевищує офіційну статистику. Так, за словами голови Духовного управління мусульман України (ДУМУ) шейха Ахмеда Таміма, а також голови Партії мусульман України (ПМУ) Фаріда Акчуріна, в Україні мешкає не менше 2 млн. мусульман (із них 40 тис. — у Києві), що дорівнює 4 % населення країни [6, с.11].

За прийнятим Держкомстатистики поділом, в Україні можна виділити 40 етнічних груп, які традиційно сповідують іслам. Однак, як і в більшості країн Європи, серед українських мусульман чітко виділяється провідна етнічна група — кримські татари, що складають майже 57 % загальної чисельності мусульман України.

Поява на Кримському півострові швидко зростаючого кримськотатарського населення, що традиційно сповідає іслам, утворення релігійних організацій, відновлення і будівництво мечетей, активна діяльність ісламського духовництва, що супроводжуються невирішеністю соціально-економічних проблем кримських татар і зростанням їхньої політичної активності — усе це гостро ставить питання про перспективи проникнення до Криму «жорстких» форм ісламу, що несуть із собою загрозу ісламського екстремізму.

Насамперед, проникненню впливу радикальних ісламістських ідей у мусульманську умму України сприяє відсутність її організаційної єдності. Так, три великих ісламських об'єднання — ДУМУ, Духовне управління мусульман Криму (ДУМК) та Духовний центр мусульман України (ДЦМУ), які контролюють релігійну діяльність мусульман нашої країни, на сьогодні не можуть домовитися про створення єдиного загальноукраїнського мусульманського духовного центра. Однією з причин такого положення є різна геоетнічна орієнтація керівництва вищезазначених релігійних центрів. Наприклад, ДУМК, що поєднує більшу частину кримськотатарської мусульманської громади Криму, тради-

ційно дотримується протурецької орієнтації, у той час як ДЦМУ з центром у Донецьку тяжіє до російських мусульман Поволжя, а ДУМУ з центром у Києві намагається відігравати роль самодостатнього проукраїнського центра інтеграції мусульманського населення країни [7].

Крім того, недосконалість механізму взаємодії між державним Комітетом у справах релігій (КСР) і Духовним управлінням мусульман Криму (ДУМК) привело до того, що процес «відродження» ісламу у Криму розвивається поза належним контролем з боку української держави. Недостатньо контролюються практично всі основні напрямки діяльності ДУМК, у тому числі питання орієнтації на ті чи інші закордонні ісламські центри, підготовки кадрів ісламського духовництва за кордоном, змісту й характеру релігійної пропаганди, одержання закордонної гуманітарної й фінансової допомоги і т. п.

Відсутність організаційної єдності українських мусульман, а також практика невтручання держави в процес відродження ісламу в Криму призвели до того, що ініціатива опинилася в руках закордонних релігійних центрів. В результаті, сьогодні, характер і зміст цього процесу багато в чому визначають три зовнішні джерела релігійного впливу: 1) турецький іслам; 2) етнічні ісламісти Чечні і Північного Кавказу; 3) ваххабіти і прихильники інших напрямків «жорсткого» ісламу в країнах Арабського Сходу. На цей час більшість аналітиків у якості найбільш конфліктогенного визнають вплив «арабського» ісламу. Однак, прихід до влади ісламістів у Туреччині, з огляду на традиційно протурецьку орієнтацію кримських мусульман, можливо, несе в майбутньому не меншу загрозу [7].

Слід особливо підкреслити, що у численних наукових працях, присвячених питанням повернення й облаштуваності кримських татар, проблема «відродження» ісламу в Криму практично не розглядається, і це відкриває широкі можливості для спекулятивних, часто — провокаційних заяв із цього приводу з боку заангажованих політиків і журналістів. Необхідно також відзначити, що останнім часом етнополітична ситуація в Криму ускладнилася ще одним «новим» параметром удаваної конфліктності між ісламом і православ'ям, який раніше майже не використовувався у політичній боротьбі.

Висновки та рекомендації

Таким чином, для України надзвичайно актуальним стає питання про встановлення надійного заслону ісламському екстремізму, а також вироблення такої політики, що належним чином враховувала б роль ісламського фактора як всередині України, та і в її міжнародній, зокрема, близькосхідній, політиці.

Що стосується внутрішньополітичної ситуації, то тут перш за все необхідно повністю ліквідувати ґрунт для поширення радикальної ідеології, яким на сьогодні залишається проблема кримськотатарського народу, а також потенційна можливість загострення міжконфесійних протиріч. Слід враховувати, що іслам більш ніж будь-яка інша релігія піддається політизації, і ця його властивість може бути в залежності від обставин використана з діаметрально протилежним результатом. Він може відігравати роль фактора стабілізації, чи навпаки, загострення суспільно-політичної ситуації. У зв'язку з вищевикладеним, особливого значення набуває глибоко продумана етнічна й конфесійна політика української держави.

Не можна недооцінювати небезпеку, що її становить діяльність на території України окремих закордонних ісламістських центрів, спрямована на поширення в нас фундаменталістських ідей ісламу. У цьому зв'язку, із метою запобігання проникнення в Україну ідей ваххабізму та радикальної ісламістської ідеології, необхідне посилення контролю з боку держави за діяльністю всього спектру релігійних ісламських центрів, одержанням ними закордонної гуманітарної й фінансової допомоги, змістом і характером релігійної пропаганди, насамперед релігійною літературою, що ними поширюється.

Водночас, необхідно не допускати відвертих спекуляцій навколо проблеми загрози ісламського екстремізму в Україні, що породжується недостовірними даними та нічим не підкріпленими катастрофічними сценаріями розвитку етноконфесіональних процесів у Криму.

Не менше значення у запобіганні проявів радикального ісламу має чітка й зважена зовнішня політика України, зокрема позиція нашої держави щодо проблеми ісламського фундаменталізму й екстремізму на міжнародній арені. Першочергового значення у

цьому контексті набуває чітке дотримання позиції України стосовно неможливості ототожнення ісламу й тероризму, а також необхідності розвитку всебічного співробітництва нашої держави з ісламським світом — як шляхом активізації двостороннього діалогу з мусульманськими країнами, так і шляхом посилення взаємодії з міжнародно-регіональними організаціями: Лігою арабських держав та Організацією ісламської конференції. Створення спільного простору миру, безпеки та стабільності в близькосхідному регіоні як передумови для перемоги над екстремістськими ідеями, має залишатися одним із головних пріоритетів політики України. Особливе значення в цьому плані має продовження активної участі нашої держави в дипломатичних ініціативах, спрямованих на загальну стабілізацію ситуації в регіоні.

Цілком очевидно, що мусульманський світ навряд чи зможе побороти ісламо-екстремізм за рахунок лише власних сил і внутрішніх ресурсів. Це можливо зробити лише шляхом комбінації внутрішніх зусиль та допомоги ззовні — економічної, технічної, фінансової, по лінії науки, культури, охорони здоров'я — від розвинутих країн. Таким чином, Україна має наполягати на доцільності використання у боротьбі з ісламським екстремізмом та тероризмом усіх наявних методів, а не лише військових, а також підкреслювати важливість боротьби не тільки з проявами тероризму, але й з причинами появи та поширення терористичних тенденцій.

Необхідним кроком у реалізації цих зусиль є підтримка постійного політичного діалогу й взаємодії із США, провідними країнами ЄС, Росією, а також посилення української участі у миротворчих операціях ООН. При цьому необхідно зазначити, що, підтримуючи активізацію спільних заходів світового співтовариства по викоріненню ісламського радикалізму, українська сторона має виходити з того, що ці заходи повинні бути адекватними існуючим загрозам, спрямованими проти визначених цілей, а також узгоджуватися з нормами й принципами Статуту ООН та міжнародного права.

Основними центрами боротьби з можливими проявами ісламістського тероризму на території України мають стати на національному рівні — Антитерористичний центр при Службі безпеки України, на регіональному — Антитерористичний центр

країн-членів Співдружності незалежних держав, на міжнародному — Комітет із боротьби з тероризмом ООН. Пріоритетним для України залишається подальше поглиблення співробітництва з вищезазначеної проблематики з НАТО, зокрема продовження участі нашої держави в антитерористичній та миротворчій діяльності Альянсу в Афганістані, Іраку, Середземномор'ї та Судані, а також співробітництво з країнами ОБСЄ у рамках ухваленого у грудні 2001 р. Радою Міністрів цієї організації «Плану по боротьбі з тероризмом», що розширює та робить більш ефективним співробітництво європейських держав у сфері антитерористичної діяльності.

Таким чином, беручи активну участь в боротьбі з ісламським радикалізмом та його терористичними проявами як на регіональному, так і міжнародному рівнях, Україна зможе зміцнити не тільки свою власну безпеку, але й підвищити роль нашої держави в міжнародному співтоваристві.

Список використаних джерел

1. Белокреницкий В. Я. Ислам и политика в странах Ближнего и Среднего Востока // Восток. — 1999. — № 4. — С. 146-150.
2. Богомолов О. В. Політичний іслам // Політика і час. — 2003. — № 12. — с. 52-61.
3. Борисов А. Б. Противодействие исламскому фундаментализму. Опыт ближневосточных стран / Национализм и фундаментализм на Ближнем Востоке. Материалы конференции. — М.: Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока, 1999. — С. 115-127
4. Григорьева Ю. З. Реставрация исламского терроризма: причины и геополитические последствия / Исламизм и экстремизм на Ближнем Востоке. Сборник статей. — М.: Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока. — с. 122-139
5. Григорьянс В. Об угрозе «ваххабизма» в Крыму // www.parochnitskaia.ru/cgi-bin/main.cgi?item=1r250r040512120548
6. Ісламська ідентичність в Україні / Богомолов О. В., Данилов С. І., Семиволос І. М., Яворська Г. М. — К: AMES, 2005. — 130 с.
7. Ланда Р. Г. Истоки и тенденции развития исламского терроризма // Ближний Восток и современность. — Выпуск 17. — 2003 — С. 23-35

8. Ланда Р. Г. Политический ислам: предварительные итоги. — М.: Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока, 2005. — 286 с.
9. Левин З. И. Современный ислам: реформаторы — обновленцы и охранители // Ближний Восток и современность. — Выпуск 17. — 2003. — С. 35-43.
10. Нечитайло А. Д. Идеиный арсенал и методы исламистской пропаганды // Ближний Восток и современность. — Выпуск 17. — 2003 — С. 43-51
11. Поляков К. И. Противодействие религиозному экстремизму и терроризму в арабских странах / Исламизм и экстремизм на Ближнем Востоке. Сборник статей. — М.: Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока. — С. 115-127
12. Тегин Ю. Л. К проблеме комплексного исследования исламского экстремизма // Ближний Восток и современность. — 2000. — Выпуск 7. — С. 67-81.
13. Швед В.І. Ісламський чинник та його врахування у реалізації стратегічних цілей Української держави / Вісник Одеського національного університету. — Випуск 9. — 2003. — С. 757-764.
14. Esposito J. Unholy War: Terror in the Name of Islam. — Oxford University Press, 2002. — 371 p.
15. Gurfinkiel M. Islam in France: The French Way of Life Is in Danger // The Middle East Quarterly. — Vol. 4, № 1. — 1997. — P. 13-22
16. Lewis B. The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror. — NYC: Modern Library, 2003. — 285 p.
17. Lawrence B. Shattering the Myth: Islam beyond Violence. — Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1998. — 271 p.
18. Moss K. Europe, the Mediterranean, and the Middle East // Middle East Report on International Affairs. — Vol. 3, № 1. — 2000. — P. 41—54
19. Paz R. Middle East Islamism in the European Arena // Middle East Report on International Affairs. — Vol. 6, № 3. — 2002. — P. 26—39.
20. Pipes D. Militant Islam Reaches America. — NYC: W. W. Norton, 2002. — 186 p.
21. Rubin B. The Tragedy of the Middle East. — Cambridge University Press, 2002. — 372 p.